

Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 2000, C. 3, s. 8

Ebû Said Ed-Darimî'nin Allah'ın Sıfatları ile İlgili Bazı Görüşleri

Kâmil Çakın*

Ebû Said ed-Dârimî'nin Kısaca Biyografisi¹

Ebû Said, Osman b. Said b. Hâlid ed-Dârimî es-Siczî (es-Sicistânî) aslen Sicistanlı olup döneminin meşhur ulemasından hadis işitmiş ve kendisinden de bir çok kişi hadis rivâyet etmiştir. Kâtibu'l-Leys Ebû Sâlih (ö.h. 223), Said b. Ebi Meryem (ö.h.224) gibi alimlerden rivâyetlerde bulunmuş; Ahmed b. Hanbel (ö.h.241), Yahya b. Main (ö.h.233) ve Ali b. el Medinî (ö.h.234) gibi o dönemin büyük muhaddisleri ile bir arada olmuştur. Onun kelâmi konulardaki fikirleri üzerinde muhtemelen bu üç büyük alimin tesiri bulunmaktadır. Esasen Herat'ta yaşamış olmakla beraber, Şam, Cürcân ve Bağdad gibi o dönemin belli ilim merkezlerini ziyaret etmiştir. Onun, Hadis ilmi yanı sıra Arap Edebiyatı ve fıkıh ilmine de vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle dil konusundaki üstünlüğü, kelâmi tartışmalar esnasında getirdiği dil delillerinden de ortaya çıkmaktadır. Zira, ileride görüleceği gibi, muarızlarının iddialarını reddederken sık sık Arap dilinin inceliklerinden örnekler vermektedir. Bir çok alim ondan övgü ile bahsetmiştir. El-Fadl b. İshâk, onun hakkında "Osman b. Said gibisini görmedik. (Herhalde) O da kendi gibisine rastlamamıştır"

* *Doç. Dr.*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı

¹ Osman b. Said ed-Dârimî'nin kısa biyografisi, "er-Red" isimli eserini tahkik eden Muhammed Hâmid el-Fakiyy'in esere yazdığı mukaddimeden özetlenmiştir.

diyerek kıymetini göstermektedir. Herât'ta vefat etmiş olan Osman b. Said ed-Dârimî'nin vefat tarihi olarak hicri 280 ve 282 tarihleri verilmektedir.

“Er-Redd (en-Nakd) alâ Bişr el-Merisî” Adlı Eseri Hakkında

Dârimî, bu eserini Bişr el-Merisî'nin (ö.h.218 veya 219) kelâmi konulardaki bazı fikirlerine reddiye olarak kaleme almıştır. Bişr el-Merisî, rey ekolüne mensuptur. Kelâmi açıdan Cehmiyye-Mutezile'ye mensup olan Bişr'in temel görüşleri şunlardır: 1-Kur'an mahluktur (sonradan yaratılmıştır). 2-Cennet ve Cehennem henüz yaratılmamıştır. 3-Münker ve Nekir diye bir şey yoktur. 4-Şefaât yoktur. 5-Mizân ve Sırat batıldır. 6-Kabir azabı yoktur. 7-Allah her yerde olup O'nsuz bir yer düşünülemez. 8-Allah'a mekân izafe edilemez. 9-Allah'a hareket izafe edilemez.

Dârimî'nin Bişr'e itirazları genellikle Allah'ın sıfatları noktasında olmaktadır. Çünkü, Bişr, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Allah'ın zaman ve mekândan münezzehtir. O'na hareket izafe edilemeyeceği gibi fikirlere sahiptir. Bişr, bu ve benzeri fikirlerinden ve özellikle de bu sıfatları tesbit eden hadisleri tevil ederek anlamasından dolayı Dârimî tarafından “zındık”, “kâfir” gibi ağır suçlamalara maruz kalmaktadır.

Dârimî, Bişr'in sıfatlar ile ilgili görüşlerini reddederken kendi fikirlerini de açıkça ortaya koymaktadır. Bişr'in fikirleri bir tarafa konacak olursa; Dârimî'nin fikirlerini tesbit etmek, İslâm düşünce tarihinin erken bir dönemine dair oldukça önemli bilgiler edinmemizi sağlayacaktır.

Dârimî'nin Allah'ın Sıfatları İle İlgili Görüşleri

1. Allah'ın Beş Duyu İle Algılanıp Algılanamayacağı Meselesi:

Dârimî'ye göre, Allah, beş duyu ile algılanabilir. Dârimî'nin bu konudaki hadis delilinden biri şudur: “Kıyamet günü Cennet'in kapısına gelirim. Kapı açılır. Rabbi'mi, Kürsi'si üzerinde olduğu halde (veya divanı üzerinde olduğu halde) görürüm...”². Dârimî'ye göre bu hadis Allah'ın “göz ile görülebileceğine” dair bir delildir³.

“Allah'ın Musa ile konuşması”⁴, “Allah'ın bazı peygamberler ile konuşmuş bulunması”⁵, “Allah'ın kıyamet günü bazı insanlar ile konuşmayacak olması”⁶ gibi

2 Ahmet b. Hanbel, I. 296

3 Dârimî, er-Redd alâ Bişr el-Merisi, Beyrut 1358, I. Baskı, s. 14

4 4-Nisa-164

5 2-Bakara-253

6 2-Bakara-174

ayetler, Allah'ın işitme duyusu ile algılanabileceğine dair Kur'anî bir delil teşkil etmektedir⁷.

2. Allah'a Mekân ve Hareket İzafe Edilmesi:

Allah'ın Nuzûlü Meselesi:

Dârimî, burada “nuzûl hadisi” olarak bilinen rivayeti ele almakta ve bu rivayetten hareketle Allah'a mekân ve hareket izafe edilebileceği görüşüne ulaşmaktadır. Bu hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Rabbimiz, gecenin son üçte birlik bölümünde, gökyüzüne iner ve dua eden yok mu? İcabet edeyim. İsteyen yok mu? Vereyim. Af dileyen yok mu? Affedeyim’ der”⁸. Dârimî'ye göre, bu hadiste geçen ‘Allah'ın inmesi’nin “rahmet’ ve ‘emir’ ile tevil edilmesine imkân yoktur. Çünkü, Allah'ın rahmeti ve emri her an ve her saatte inmektedir. İnenin ‘rahmet’ ve ‘emir’ şeklinde tevil edilmesi ile, Allah'ın rahmetinin sadece günün bir vaktine tahsis edilmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır ki bu da muhaldir.

Diğer taraftan, bu rivayet, bize Allah'ın hareket sıfatına sahip olduğunu göstermektedir. Dârimî, Allah'a mekân izafe edilebildiğine göre, hareket sıfatı izafe edilmesinde bir sakınca görmemektedir. Hatta, bunu, kendi içerisinde tutarlı bir mantık ile ele almaktadır. Bısr'ın (görüşlerini savunan kişinin), Allah'ın “kayyûm” sıfatını “O'nuz bir yerin olmaması” ve “O'nun hareket etmemesi” şeklinde tefsir etmesine itiraz ederek şöyle der: “Hayy ve kayyûm olan zât dilediğini yapar; isterse hareket eder, iner ve çıkar. İsteddiği gibi tutar ve bırakır, oturur ve kalkar. **Çünkü, ölü ile diri arasındaki fark, harekettir. Akla uygun olan, her canlının hareket ettiği ve her ölünün hareketsiz olduğudur.**”⁹

Allah'ın Arş'a İstivası ve Hadd Meselesi

Yukarıda ifade edildiği gibi, Allah'a mekân izafe edilebileceği kanaatinde olan Dârimî'ye göre, Allah, Arş üzerindedir. Dârimî, bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirir: “Allah'ın haddi=sınırı vardır...Ancak, biz, Allah'ın haddi olduğuna inanırız. O, göklerin üzerinde, Arş'ı üstündedir.”¹⁰ Dârimî, bu konuda da hem Kur'an'dan

7 Dârimî, s. 14-15

8 Buhârî, Teheccüd, bâb: 14, c. II, s. 47 İst. Trs.; Müslim, Musâfirin, hadis no: 168, bâb: 24, c. I, s. 521, İst. Trs.

9. Dârimî, s. 20

10 Dârimî, 23

hem de hadislerden deliller getirmektedir. “Rahmân, Arş’a istivâ etti”¹¹, “gökte olan-
dan emin mi oldunuz”¹², Hz. İsa’ya hitaben “seni ben öldüreceğim ve kendime yük-
selteceğim”¹³ gibi ayetleri Kur’anî birer delil olarak sıralarken, maktu’ ve merfu
rivayetler ile de bu fikrini güçlendirmeye çalışmaktadır. Abdullah b. el-Mübarek’e
(ö.h. 181), “rabbimizi ne şekilde tanımalıyız?” sorusu yöneltilir. İbnu’l-Mübarek,
“O, Arş üzerindedir ve yaratıklarından uzaktır” cevabını verir. “O’nu sınırlı bir var-
lık olarak mı tanıyalım?” denildiğinde ise, İbnu’l-Mübarek, “sınırlı bir varlık ola-
rak’ der.

Dârimî’nin hadis delili olarak kullandığı rivayetlerden biri şudur: “Hz. Peygam-
ber, bir cariye Allah nerededir? diye sorar. Cariye bu soruya ‘gökte’ cevabını verir.
Bunun üzerine Hz. Peygamber, onu azad edin. Çünkü, o mümindir’ buyurur”¹⁴.

Görüldüğü gibi, Dârimî, ‘istivâ’ kelimesini ‘bir yere oturmak’ şeklinde anla-
makta, buna paralel olarak Allah’a hadd=sınır izafe edilebileceği fikrine ulaşmak-
tadır.

Dârimî, ‘kürsi’ kelimesinin¹⁵ ‘ilim’ şeklinde tefsir edilmesine karşı çıkarak,
Abdullah b. Abbas’a (ö.h. 68) izafe edilen “Kürsi, ayakların konduğu yerdir. Arş
ise, onu Allah’tan başkası takdir edemez” ifadeleri paralelinde Allah’a mekân iza-
fesinin caiz olduğu fikrini savunmaktadır¹⁶.

3. Allah’a UzuV İzafesi:

Allah’ın Eli

Dârimî, “(ey İblis) Ellerimle yarattığıma secde etmeni engelleyen nedir?”¹⁷
ayeti kerimesinde geçen “el” ifadesini Allah’ın uzvu olarak düşünmekte ve bu ifa-
denin yaratmayı te’kid eden bir kelime olduğunu söyleyen Bısr’i reddetmektedir.
Yani, ona göre, bu ayette geçen “el” kelimesi “kudret” şeklinde tevîl edilemez. Bi-
lakis, bu, Allah’ın elil olduğunu göstermektedir¹⁸.

11 20-Tâhâ-5. Ayrıca bkz. 10-Yunus-3, 25-Furkan-59, 32-Secde-4, 57-Hadid-4; krş. 2-Bakara-
29, 28-Kasas-14, 41-Fussilet 11, 53-Necm-6

12 27-Mülk-16

13 3-Ali İmran-55

14 Müslim, Mesâcid, hadis no: 33, bâb: 7, c.1, s. 382: “Hz. Peygamber, “peki, ben kimim?”
diye sordu. Kadın ‘Allah’ın resûlü’ diye cevap verdi” ziyadesi vardır.

15 “O’nun Kürsi’si gökleri ve yeri kuşatmıştır” 2-Bakara-255

16 Dârimî, s. 71 vd.

17 38-Sâd-75

18 Dârimî, s. 25 vd.

Bişr'e göre bu ayette geçen "el" kelimesi, yaratma fiilini te'kid etmektedir. Buna karşılık, Dârimî'ye göre, buradaki "el" kelimesi, yaratma fiilini değil, bizatihi Allah'ın eli olduğu gerçeğini te'kid etmektedir¹⁹. Dârimî bu görüşlerinin doğruluğunu gösterebilmek için pek çok ayet ve hadisi delil getirmektedir. Bunların yanı sıra, Abdullah b. Abbas'ın "gökler Kıyamet günü O'nun elinde dürülmüş bir vaziyettedir"²⁰ ayetinde geçen "el" ibaresini kudret olarak anlamayıp doğrudan doğruya "el" şeklindeki tefsiri ile, Mücahid'den (ö.h. 104) aynı ayetin tefsiri sadedinde nakledilen "Rahman'ın her iki eli de 'sağ'dır" şeklindeki yoruma dayanmaktadır²¹.

Rahmân'ın Parmakları

Bişr, Hz. Peygamber'den nakledilen "kalpler Rahmân'ın iki parmağı arasındadır. Kalpleri dilediği gibi çevirir"²² hadisinde geçen "iki parmak" ifadesini "kudret" olarak tevil etmektedir. Dârimî, Bişr'in bu tevilini şiddetle reddederek bu ifadenin gerçek anlamında kullanıldığını söylemektedir²³.

Dârimî'ye göre, "parmaklar" ifadesinin "kudret" olarak tevil edilmesi anlam bakımından yerine oturmamaktadır. Zira, bu durumda, "iki kudretten" bahsetmek gerekecektir. Hattâ, üç veya daha fazla kudretin varlığı gibi muhal bir durum ortaya çıkar. Kudretin bu şekilde sayı ile tahdit edilmesi imkânsızdır²⁴.

Dârimî, bu konuda da, yukarıda olduğu gibi, "...gökler O'nun elinde dürülmüş bir vaziyettedir"²⁵ ayetini delil getirmekte ve görüşlerini destekleyici mahiyette bir çok hadisi vermektedir.

Allah'ın İşitmesi ve Görmesi

Dârimî, Kur'an'da geçen "Allah'ın işitmesi ve görmesi" ile ilgili ayetleri izah ederken, O'nun işitmesinin kulak ile, görmesinin de göz ile olduğu kabul etmekte ve bu anlayışın aksine Allah'ın işitme ve görmesinin "ilim" olarak tevil edilmesini şiddetle reddetmektedir.

19 Dârimî, s. 26-7

20 39-Zümer-67

21 Dârimî, s. 36

22 Müslim, Kader, hadis no: 17, bâb: 3, c. IV, s. 204.5; İbnü Mâce, Mukaddime, bâb: 13, hadis no: 199, İst. Trs. (Hiçbir kalp yoktur ki Rahman'ın iki parmağı arasında olmasın)

23 Dârimî, s. 59 vd.

24 Dârimî, s. 59-60

25 39-Zümer-67

Dârimî, Bişr'in bu konudaki görüşlerini şöyle nakletmektedir: "Allah işiten ve görendir" ve "Allah kullarını görendir" gibi ayetlerin anlamı, Allah'ın sesleri kulak olmaksızın işitmesi, renkleri de göz olmaksızın görmesi demektir. (Daha doğrusu) Allah'ın kulları görmesi, onların yaptıklarını bilmesi demek olup, göz ile gördüğü anlamına gelmemektedir. Yani, onlara göz ile bakmaz"²⁶.

Dârimî, Bişr'in işitme ve görme sıfatları konusundaki bu tevilini naklettikten sonra şu ilgi çekici ifadeleri kullanmaktadır: "Eşek ve köpek, bu sıfatlara sahip bir ilâhtan daha iyi durumdadır. Çünkü, eşek sesleri kulak ile algılayabilmekte, renkleri de göz ile görebilmektedir. Senin tavsif ettiğin ilâhın ise hem kör, hem sağırdır. Kulağı yok ki işitsin, gözü yok ki görsün. Ancak, sesi, kulakları olmayan dağlar ve duvarlar gibi algılayabilir. Renkleri ise, göz ile değil, ancak birilerinin yardımı (müşahede) ile görebilir"²⁷.

4. Dârimî'nin Yöntemi

Dârimî, yukarıda da görüldüğü gibi, fikirlerini ispatlamak için genellikle ayet ve hadislerle dayanmaktadır. Bu ayet ve hadisleri, selefîyyeden olması itibarı ile, zahiri anlamlarında anlamakta, tevil ve tefsirden kaçınmaya çalışmaktadır. Özellikle, teşbih ve teccim ifade eden hadis ve ayetlerin anlaşılması noktasında ilk dönem hadisçilerinin tavrı bu ifadeleri oldukları gibi kabul edip tevil etmekten kaçınmak olmuştur. Erken dönem hadis ulemasından olan Dârimî'de de aynı tavırların sergilenmiş olması normaldir.

Bu bağlamda, dönemin bir çok hadis aliminde olduğu gibi, Dârimî'nin de teşbih ve teccim vehmi uyandıran anlayışı bizi yanıltmamalıdır. Zira, gerçekte, bu anlayışın arkasında her hangi bir teşbih veya teccim fikrinin bulunmadığını görmekteyiz.

Meselâ; Dârimî, 'nuzûl hadisi' ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken bu konuya da temas etmekte ve bu sıfatların keyfiyetini soruşturmanın yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Şöyle der: "Bu (Bişr'in tekyif iddiası) hatadır. Çünkü, 'hiçbir varlık (şey) Allah gibi değildir"²⁸. Öyle ise, hiçbir şeyin yapısı, görüntüsü (hey'eti) de O'nun gibi olamaz"²⁹.

Dârimî'ye göre, söz konusu sıfatların varlıklardaki sıfatlar gibi düşünülmesi "hatadan da öte, küfürdür...Biz bu sıfatları varlıkların sıfatlarına benzetmiyor, onla-

26 Dârimî, s. 41

27 Dârimî, s. 41-2

28 42-Şûrâ-11

29 Dârimî, s. 21

rın keyfiyetini merak etmiyoruz. Ancak, onları inkâr da etmiyoruz. Onları yalanlamıyor, sapıkça tevillerle ortadan kaldırmaya çalışmıyoruz...Biz, gözlerimizle şahit olduğumuz, kulaklarımızla işittiğiniz ferâiz ve ahkâm konularının bir çoğunda bile re'y ile **ictiyadda** bulunmaktan kaçınırken, görüp hayal dahi edemediğimiz Allah'ın sıfatlarının tekyifi noktasında nasıl re'y ile hareket edebiliriz?...Allah, bütün bunlardan münezze ve yücedir"³⁰.

Onun Allah'ın Arş'a istivası ile ilgili görüşlerini yukarıda vermiştik. Bu görüşlerini dile getirirken aynı konuya temas etmekte ve şöyle demektedir: "Yüce Allah'ın bir haddi=sınırı vardır, fakat, bunu kendisinden başkası bilemez. Bir insanın onu zihninde canlandırmaya çalışması da caiz değildir. Biz hadde inanır, bilgisini ise Allah'a havale ederiz"³¹.

Teşbih ve teccim fikrinden kaçınmaya çalışan Dârimî, muhalifini aynı duruma düşmekle suçlamakta ve şöyle demektedir: "Ey Merisi, 'insan kendi zihninde canlandırdığı anlama uygun olarak Allah'ın sıfatlarını hayal etmeye çalışmamalı' diye sen demedin mi? Halbuki, şimdi, nasıl da kendi zihninde kurduğun anlama göre, işitme ve görme fiillerinde Allah'a acziyyet atfediyorsun. 'İnsanın görme veya işitme gibi bir takım fiilleri yapabilmesi için göz veya kulak gibi organlara ihtiyacı olduğuna göre, Allah'a göz ya da kulak izafe edilirse O'nu da bu organlara muhtaç gibi kabul etmiş olursun' demiştin. Halbuki, şimdi, sen kendi metodun uyarınca Allah'ı eksik olan insana benzetmiş oluyorsun.

Ey Merisi, 'hiçbir varlık Allah gibi değildir'³² ayetini hiç işitmedin mi? Yani, hiçbir kulak O'nun kulağı gibi değildir. Hiçbir göz O'nun gözü gibi değildir. Allah'ın bu iki uzvu yaratıklarınki ile kıyas kabul etmez, yaratıklarınkine asla benzemez. Durum böyle olduğu halde, (Allah'a bu uzuvlar izafe edilirse O'nu insanlara benzetmiş oluruz derken) kendi kafanda canlandırdığın şeye kıyas etmiş ve ayıpladığın insanların durumuna düşmüş olmuyor musun?"³³.

Dârimî, Allah'ın sıfatları konusundaki bu yaklaşımlarını, Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederek isbat etmeye çalışmaktadır. Bir taraftan Allah'a mekân, sınır, hareket, uzuv gibi sıfatlar izafe ederken, diğer taraftan O'nu müteâl=aşkın varlık olarak zikretmektedir. Meselâ, bir yerde şöyle demektedir:

30 Dârimî, s. 22

31 Dârimî, s. 23

32 42-Ştuâ-11

33 Dârimî, s. 45

“Allah, bir yaratığın bir başka yaratık üzerinde olduğu gibi Arş’in üzerindedir, denemez. Ancak, O meliktir (varlığın sahibidir), kerimdir, yaratıcıdır. Kendisi yaratılmış olmadığı halde, yaratılmış olan Arş’in üzerindedir..Buna iman etmeyen kimse Allah’ın indirdiğini yalanlamış, Allah’ın ayetlerine savaş açmış ve Hz. Peygamber’in bildirdiği şeyleri de reddetmiş demektir”³⁴.

Dârimî’nin Allah’ın sıfatları ile ilgili yukarıdaki fikirleri incelendiğinde, onun iki husus üzerinde ısrarla durduğu görülmektedir. Birincisi, ayetler ve hadislerde belirtilen sıfatları olduğu gibi kabul etmek, ikincisi ise bu sıfatlar konusunda tevil, tefsir ve yorumdan, hattâ tahayyül ve tasavvurdan kaçınmaktır. Zira, naslar tarafından tesbit edilmiş bulunan ve Allah’a atfedilen ‘el’, ‘Arş’a istiva’ gibi sıfatların tevil edilmesi, bir bakıma onları yok sayma anlamına gelmektedir. Bu da Dârimî tarafından Allah’ın ikrar ettiği bir takım şeyleri dolaylı da olsa reddetmek gibidir. Dârimî, böyle bir red konumuna düşmemek için sıfatları kabul etmektedir. Diğer taraftan, bu sıfatların Allah’a atfedilmesi, teşbih ve teccim tehlikesini doğurmaktadır. Dârimî, Müşebbihe ve Mücessime’nin tarihte düştüğü hataya sürüklenmemek için Allah’a izafe edilmesini caiz gördüğü bu gibi sıfatların yaratıklardakiler ile kıyaslanmasına karşı çıkmaktadır.

Dârimî’nin tartıştığı konularda iki önemli kaynağı vardır: Kur’an ve hadis. Bunlardan elde ettiği bilgilerin anlaşılmasında, öncelikle kendinden önceki ulemanın, bu arada sahâbe ve tabiunun görüşlerine büyük önem atfetmektedir. Meselâ, yukarıda zikredilen, Allah’ın ‘kayyum’ sıfatı ile ilgili Bişr el-Merisi’nin görüşlerini tenkid ederken der ki, “bu senin yaptığını tefsir, Resûlullah’tan nakledilmiş sahih bir eser, sahâbe veya tabiundan gelen bir görüş bulunmadıkça kabul edilemez”³⁵. Bunun yanı sıra, sahâbe ve tabiun nesli dışındaki otorite ilim adamlarının görüşleri de Dârimî için önem arz etmektedir. Çünkü, o, yapılan tevil ve tefsirlerin salih fukahânını tevil ve tefsirine ters düşmemesine özen göstermektedir³⁶.

Dârimî, zaman zaman dil delillerini ileri sürerek karşıtlarının fikirlerini çürütme çalışmaktadır. Meselâ, Bişr’in Allah’ın “iki parmağı” ifadesini “iki kudret” olarak tefsir etmesini reddederken şöyle demektedir: “Ey cehaleti ile şaşkınlık yaratan adam! O’nun iki parmağı’ ifadesini hangi Arap lügatında (lehçesinde) O’nun iki kudreti’ şeklinde buldun, bize bildir bakalım.Biz hiçbir Arap lehçesinde böyle bir anlam görmedik. ‘Kudret’ (hiçbir zaman ikil anlamda değil) tekildir”³⁷.

34 Dârimî, s. 78

35 Dârimî, s. 20

36 Dârimî, s. 21

37 Dârimî, s. 59

Dârimî, Allah'ın işitme ve görme sıfatlarıyla ilgili olarak Bısr'i dili bilmemekle suçlarken de Arap dilinin özelliklerini delil olarak kullanmaktadır. Meselâ, bir yerde şöyle demektedir: "Cehaletine gelince, insanlar bilirler ki, Arap dilinde ancak kulak, göz gibi duyular ile mevsuf olan varlıklar için 'işiten ve görendir' ifadesi kullanılabilir, aksi bir kullanım doğru değildir"³⁸.

Genel Bir Değerlendirme

Dârimî, Allah'ın sıfatları konusunda tam bir selefidir. Selefiyye'nin nâslara literal yaklaşımı bütün açıklığıyla Dârimi'de gözlenebilmektedir.

Sıfatlar meselesinde olduğu gibi, Allah ile ilgili bütün konularda tartışmayı ve hattâ konuşmayı gereksiz gören bir kısım Ashâbu'l-Hadis, literal yaklaşımı çerçevesinde nâslarda geçen ifadeleri olduğu gibi kabul ederek tevil ve tefsirden kaçınmakla beraber, teşbih ve tecsim hatasına düşmemek için bu sıfatların mahiyeti ve keyfiyeti hakkında konuşmaktan da sakınmaktadır. Bu bağlamda, Dârimî'yi Selefiyye'nin dönemindeki temsilcilerinden biri olarak görebiliriz.

Dârimî, eserinde sık sık polemiklere girmekte, karşıtını ise 'kâfir', 'münâfık', 'sapık' gibi din dışına itici sıfatlarla nitelendirmektedir.

Bununla beraber, gerek Dârimî'nin gerekse karşıtı olan Bısr'in kendi kelami anlayışları içerisinde tutarlı, mantıklı ve sistemli oldukları gözlenmektedir. Fakat, bizim açımızdan. Oldukça erken dönemlerde yaşamış bu iki alimin tartışmalarını ve görüşlerini tesbit etmek, İslâmî düşünce tarihini ve bu tarihi süreç içerisindeki gelişmeleri görebilmek açısından önem arz etmektedir.

